
“Zeme un debesis”, un otrādi: Vecās Derības sociālā lasījuma iespēja

“Earth and Heaven”, and vice versa: Opportunity of the social reading of the Old Testament

Guntis Dišlers (Latvia)

Raksts pirmo reizi latviešu lasītājiem piedāvā iespēju iepazīties ar Bībeles t.s. spociālā lasījuma iespējām, ko vairākos darbos attīstījis amerikāņu teologs Valters Brugemans kopš pagājušā gadsimta septiņdesmitajiem gadiem. Tā ļauj soli pa solim rekonstruēt laikmetu un noturīgu sociālo ideju un institūtu attīstības vēsturi, izmantojot Bībeles tekstu. Uz šī fona skaidri izzīmējas teoloģiskās atklāsmes, ko autors atklāj dialogā ar sabiedrības attīstību. Vienlaikus rakstā aprakstītas personas un īpašuma (zemes) attiecības, kā arī privātā un kopienas īpašuma ietekme uz ģimeni, dzimtu un tautu kopumā.

Atslēgas vārdi: zeme kā mantojums, kopiena, personas brīvība, kultūra.

Pie Bībeles lasīšanas ierasts ķerties klāt ar teoloģisku interesi. Bībele stāsta par cilvēka dvēseles glābšanas plašo un sazaroto kartogrāfiju. Tie ir jautājumi par attiecībām ar Dievu, par cilvēka garīgo uzbūvi, grēku, sirdsapziņu un Dieva tiesu un žēlastību. Ekonomikas jautājumi nebūt nav Bībeles galvenā tēma, un Bībele, protams, nav zemes vai cita privātīpašuma un ekonomikas vēstures rokasgrāmata. Tās teksts lāgā nepadodas reducēšanai ne līdz komunistiskajām, ne kapitālistiskajām idejām – vismaz tā mēs esam ieradusi domāt. Taču Bībeles “pestījošajam” naratīvam ir arī otra puse. Neuzbāzīgā veidā par to liecina *meklējumi pēc “dievišķi pareizās” saimniekošanas un citiem tieši ar ticību it kā nesaistītiem dzīves aspektiem*. Arī tie ir izsecināti no Svētajiem Rakstiem. Par šiem jautājumiem uzsvērti interesējas harizmātiskie kristieši un amerikāņu protestanti, kurus vilina cerība noskaidrot nekļūdīgu, ilgtspējīgu dzīves modeli juceklīgajā pasaulē (Ritenour). “Dievišķās ekonomikas” jautājumiem veltītā literatūra stāv vienā plauktā ar apcerējumiem, kādam jābūt līderim saskaņā ar Bībeli, kādam jābūt vīrietim, sievietei, ģimenei u. tml. Lielākoties šīs komerciālās literatūras pamatā likta kāda vispārzināma atziņa, kuru pēc tam ilustrē ar Bībeles citātiem.

Šis raksts piedāvā nelielu ieskatu t. s. *Bībeles sociālajā lasījumā* (piemēram, Massey; Brueggemann, 1994). Parāli “pestīšanas naratīvam” un “ideālās personālvadības” skaidrošanai sociālais lasījums analizē dialogu starp “Bībeles autoru” un mūžīgā stāsta galvenajiem personāžiem – praviešiem, soģiem, ķēniņiem, politiķiem, arī vienkāršiem cilvēkiem, sievietēm un vīriem. Uz sociālā lasījuma bāzes rakstā piedāvāts pārskats par Vecās Derības autora attieksmi pret privātīpašumu, konkrētāk – pret zemi. “Vecās Derības autors” šajā kontekstā ir nosacīts apzīmējums,

pieņemot, ka visām 39 kanoniskajām grāmatām ir vienota konceptuālā bāze teoloģijā un, kā gribu parādīt, arī sociāli ekonomiskajos jautājumos.

Šis nav Bībeles teksta kritikas paraugs, kas sīkāk iztīrā katra teksta tapšanas vēsturi, autorību un citus ar ekseģēzi saistītus jautājumus. Lielākoties tas ir kritisks dialogs, sevišķi tajos gadījumos, kad darbojošos personu rīcība vai izteikumi iezīmē lūzumu. Kad vecā dzīves paradigma vairs nedarbojas, sevi piesaka jaunā. Vecā derība visai jūtīgi reaģē uz šīm pārmaiņām un konfliktiem starp veco un jauno.

Vecās Derības grāmatas ir sarakstītas daudzu gadsimtu gaitā un stāsta par notikumiem, kuri labi padodas sociāli antropoloģiskai analīzei. Vecās Derības Israēls, kādu to pazīstam no Bībeles lappusēm, uz vēstures skatuves parādījās samērā vēlu, daudz vēlāk nekā kaimiņu civilizācijas Ēģiptē un Divupē. Visā klasiskās vēstures laikā Kanaānas zeme, kur “piens un medus tek”, atradās lielāku, vecāku un tehnoloģiski attīstītāku impēriju nomalē. Šo impēriju sākumu datē jau ar aptuveni 5000.–4000. gadu pirms Kristus. Daudzas sociālās idejas attīstījās pie kaimiņiem, izraēļi tās uztvēra, bet ne vienmēr akli pārņēma. Vecās derības patriarhu laiks (piecās Mozus grāmatās aprakstītie notikumi) datēts daudz nesenāk, ar 1500.–1700. gadu pr. Kr., bet pēdējā kanoniskā Maleahija grāmata – ar 4. gadsimtu pr. Kr.

Israēļi attīstīja savu patstāvīgu skatījumu uz ekonomiskajiem un sociālajiem izaicinājumiem. Kā asprātīgi raksta viens no mūsdienu ietekmīgākajiem Vecās derības sociālā lasījuma iniciatoriem amerikānis Valters Brugemans: “Bībiskā ticība ir savāds fenomēns pasaules kultūras vēsturē. Katrā dzīves jomā tā cenšas artikulēt alternatīvu esošajiem, vispārīgi pieņemtajiem uzskatiem un praksei. Katrā jaunā dzīves situācijā šī alternatīva var izskatīties īpatnēja, varbūt dīvaina, dažkārt skandaloza, varbūt pat absurda.” (Brugemann, 1994). Tieši šajā skandalozitātē slēpjas Vecās Derības pievilcība. Ja šādu secinājumu izsaka pieredzējis pētnieks, tad tas, ko no Vecās Derības var sagaidīt, ir *sabiedriskās dzīves antinomiju iztīrājums konfliktējošā griezumā*, un šīs cerības netiek pieviltas.

Taču tūlīt pat jāpaskaidro, ka ar kritisku attieksmi pret sava laika sabiedriski politiskajiem iedibinājumiem vien nepietiek, pat ja kritiķi ir pravieši un citi, kas runā Dieva vārdā. Bībeles autors nav tikai kritisks, viņš skaidri aizstāv savu pozīciju, savu pozitīvo programmu. Vecās derības rāmī šī pozīcija stingri turas pie pirmsmonarhijas laika saimniekošanas un pārvaldības modeļa. Šajā rakstu sērijā centīšos parādīt, ka tas nav tikai saimniekošanas konservatīvisms. Pretošanās aizguvumiem no vecajām impērijām un lielajiem kaimiņiem Ēģiptē un Divupē un savas pozīcijas noturēšana aptvēra plašu ekonomisko, sociālo un, jā, arī teoloģiski antropoloģisko jautājumu spektru. Tādējādi attieksme pret privātīpašumu modelē bībiskās ticības pamatlīnijas. No attieksmes pret īpašumu un sevišķi pret zemi (burtiskā nozīmē vai metaforiski) ir atkarīga gan “zemes ētika”, gan, kā redzēsim Jaunajā derībā, arī cilvēka ticības spēja.

Vecās Derības sociālais lasījums piedāvā svaigu, tradicionālajā teoloģiskajā literatūrā neierastu skatījumu uz jau pieminēto dvēseles glābšanu. Esmu balstījies vairākos Vecās Derības pētnieku vērojumos (kas minēti vērēs un dažviet tekstā), klāt piebilstot atziņas, kas ar zināmu piesardzību (ņemot vērā laika distanci) lokalizētas mūsdienu situācijai. Mēs galu galā dzīvojam konkrētā zemē un laikā, un attiecības ar sava laika sabiedriskās dzīves institūcijām ir garīgās dzīves neatņemama sastāvdaļa. Var būt tā, ka zemes ceļi un debesu ceļi daudzus jautājumus iet līdzās.

Zemes īpašums un cilvēka tiesības

Zeme ir inerts objekts, un zemes pārvaldības likums katrā valstī nosaka tiesības lietot un pārvaldīt zemi, rīkoties ar to, apdzīvot to, baudīt tās augļus un resursus,

ierobežot konkrētajai teritorijai nepiederošos, kā arī pirkt, pārdot, ieķīlāt, mantot, attīstīt un gūt labumu no dotā zemes gabala (Zemes pārvaldības likums). Līdz ar to zemes jautājums ir būtiskā sakarā ar jautājumu par cilvēka tiesībām. Lai gan tiesību aktos un likumos cilvēka tiesības nav saistītas ar zemes pārvaldību (Gilbert) un neviena cilvēktiesību deklarācija zemes pārvaldības tiesības neuzskata par saistošām (Plant, Land, 1993), tiesības uz privātīpašumu, tātad arī zemi, visā pasaulē ir vienas no cilvēka pamattiesībām – brīvībām, kas garantētas valstu konstitūcijās (Allen, 2007). Eiropas vēsturē šī norma ir būtiski virzījusi cilvēka brīvību un vērtību izpratni. Tiesības uz privātīpašumu ir iekustinājušas efektīvas cilvēktiesību sistēmas izveidošanos, tomēr uzsverot, ka “tiesības uz privātīpašumu ir pakārtotas kopīgās lietošanas tiesībām, labumu vispārējam piešķirumam”. Arī Baznīcas Sociālā mācība *atzīst cilvēka tiesības uz privātīpašumu* (Baznīcas Sociālās mācības kompendijs, 2019). Tajā pašā laikā Baznīca izvairīgi runā par “dzimteni”, šo jēdzienu nomainot ar “valsti, kurā tu dzīvo”, runājot par lojalitāti pret mītnes zemi un tās kārtību (Совместима ли любовь к Родине млюбовью к Бору?). Iespējams, ka dzimtenes jēdziena kristīgo izpratni ir sakropļojuši dažādu šķiru fanātiķi un šovīnisti jeb džingoisti. Angļu valodā grūtāk nekā krievu atrast ekvivalentu vārdam “dzimtene” ar visām tā nozīmēm, jo, piemēram, *native country* neietver piederības apziņu visās daudzveidīgajās nokrāsās, jo norāda tikai uz izcelsmi.

Tieši šis aspekts ir būtisks, lai izprastu zemes pārvaldības tiesību traktējumu Bībelē. Skaidrojums tam ir pavisam vienkāršs un, jāteic, vispārcilvēcisks: zemes pārvaldības tiesības ir pamatā iespējai iegūt pārtiku, ierīkot mājokli un veicināt teritorijas attīstību, un otrādi – tiklīdz cilvēks vai tauta zaudē tiesības uz zemi, tiek apdraudētas gan ekonomiskās, gan arī kultūras un reliģiskās dzīves perspektīvas. Tā tas bija Bībeles laikos, un tā tas ir tagad. Tāpēc zemes pārvaldības tiesību iegūšana ir viens no spēcīgākajiem kolonizācijas un apspiešanas instrumentiem (te var minēt visiem labi zināmus piemērus no Amerikas, Dienvidāfrikas u. c.). *Cilvēks un zeme, uz kuras viņš dzīvo, kuru izmanto un kura uzskata par savu, ir savā starpā cieši saistīti lielumi*: cilvēku pie zemes piesien ne tikai politiskās saites, bet arī senču piemiņa, vēsture un kopības apziņa. Pat pēc formāla politiska konflikta noregulējuma zemes jautājums jebkurā brīdī var eksplodēt un izraisīt agresiju no abām pusēm. Arī tam ir daudz piemēru no ikviena mūsu planētas reģiona, kur gruzd sens teritoriju netaisnīgas, vardarbīgas iekarošanas izraisītais naidis.

Tāpēc izmaiņas zemes pārvaldības politikā neizbēgami iekustina būtiskas sociālas un ekonomiskas reformas. Tās var veicināt ekonomisko, sociālo un kultūras attīstību un var to arī kavēt. Piemēram, statistika liecina, ka gandrīz 50% no pasaules lauku rajonu iedzīvotājiem faktiski ir bezzemnieki – zeme viņiem nepieder (United Nations Human Settlements Program, 2008). Tajā pašā laikā aramzeme kļūst aizvien vērtīgāka. Par to liecina pieaugoša investoru interese, pārmaiņas lauksaimniecības tehnoloģijās, kā arī iedzīvotāju skaita pieaugums, klimata pārmaiņas un migrācija. Ekoloģiskie draudi rada interesi, piemēram, par palmu eļļas ražošanu bioloģiskajai degvielai. Ja šī interese ir spēcīga, vietējie iedzīvotāji ir spiesti atkāpties un atdot zemi lielajiem investoriem. Peļņas dēļ tiek iznīcināti Amazones lietus meži, nosusināti purvi, ierīkoti ceļi cauri indiāņu svētajām zemēm un tamlīdzīgi. Par to, ka *zemes pārvaldības tiesības faktiski ir arī cilvēka tiesības šī vārda plašākajā nozīmē*, liecina politiskās kustības Indijā, Dienvidāfrikā, Brazīlijā, Meksikā un Dienvidaustrumāzijā. Tās skar gan individuālās īpašumtiesības, gan arī plašākus sociālā taisnīguma un kultūras jautājumus. Tas ir viens no cēloņiem plašākai migrācijai, kas rada daudzmiljonu cilvēku masu bez vēstures apziņas, bez savas zemes un bez dzimtenes. Šī procesa iesākums ir redzams arī Vecajā Derībā.

Zemes īpašums un vara

Tiesības uz zemes īpašumu gājušas mokošu attīstības ceļu gan Vecajā Derībā, gan vēlāk Rietumu vēsturē. Lai gan no Bībeles laikiem līdz mūsdienām nevar novilkt taisnu līniju, daudzi tiesību parametri ir palikuši nemainīgi. Viens no tiem ir jautājums: kas ir zemes īpašnieks? No atbildes uz šo jautājumu ir atkarīga attieksme pret zemi. Mūsdienu Rietumu sabiedrībā pierasts uzskatīt, ka ir divi zemes īpašuma modeļi, proti, privātīpašums un valsts īpašums (kā komunistiskajās valstīs, arī bijušajā PSRS). Abi īpašuma modeļi ir ar savām priekšrocībām un trūkumiem. Piemēram, jau Aristotelis deva priekšroku privātīpašumam, kas nodrošina iespēju attīstīties tikumu daudzveidībai (Aristotelis). Lai gan zemes privātīpašums, kādu to pazīstam šodien, veicina personas brīvību, cilvēka egoisma iespaidā tas nereti *noved pie bagātības koncentrēšanās* (piemēram, ASV 75% no privātās zemes pieder 5% privātīpašnieku), kas būtiski samazina bezzemnieku tiesības un apcērp brīvību. Savukārt valsts īpašums izlīdzina turības līmeni, bet vienlaikus *draud ar birokrātisko kontroli un bezsaimnieka apziņas degradējošo iespaidu* – cilvēki pakāpeniski zaudē atbildību par to, kas viņiem nepieder. Šis cilvēka personību degradējošais aspekts ir viena no Vecās Derības svarīgākajām tēzēm.

Gan Vecajā Derībā, gan Rietumu vēsturē atkārtojas viena un tā pati aina: privātpersonas tiesības konfliktē ar centralizētas valsts varu, un otrādi. Piemēram, Francijā 18. gadsimtā Cilvēktiesību deklarācijā īpašuma tiesību aizsardzība tika pacelta vienā līmenī ar tiesībām uz dzīvību. Tas tika darīts, lai bagātos zemes īpašniekus aizsargātu pret monarha pretenzijām. Tādu likumu nebija senajā Ēģiptē, taču problēma bija tā pati. Senajās Ēģiptes un Divupes civilizācijās lielākie zemes īpašnieki bija tempļi, respektīvi, priesteri. Tikai paviršam vērotājam var šķist, ka priesteri un faraons ir vienas varas paradigmas locekļi. Bēdīgi slavenā faraona Ehnatona / Amenhotepa IV monoteisma reforma (viņš valdīja 1353.–1336. vai 1351.–1334. pr. Kr.) notika ar mērķi atņemt tempļiem bīstami lielo ietekmi uz valsts pārvaldi; lielie zemes īpašnieki un priesteri draudēja monarhu nogrūst no varas piramīdas. Pēc monoteisma reformas un Atona pasludināšanas par vienīgo dievu daudzie tempļi zaudēja savas zemes un varu. Faraona reforma nebija tikai reliģijā, jo ap tempļiem veidojās draudīgi daudz “mazo valstiņu”, proti, vairāk vai mazāk ietekmīgu pilsētvalstu (Diakonoff, 1975).

Šāds piemērs, gan nedaudz no cita leņķa, ir arī Vecajā derībā. Tur konflikts nav starp daudzo dievu tempļu saimniekiem no vienas puses un monarhu no otras, bet starp zemnieku, kas dzīvo uz savu senču “Dieva dotās zemes”, un monarhu, kas rīkojas patvaļīgi, “Dieva dāvanu” ignorējot. Izraēlā šis konflikts pieņēmas spēkā centralizētās monarhijas veidošanās laikā 10.–9. gs. pr. Kr. No šī laika nāk jau pieminētais stāsts par Nabota traģisko likteni (Dišlers, 2022): kad ķēniņš Ahāzs iekāroja viņa jauko vīnadārzu, nelaimīgo no tā patrieca (1. Ķēn. 21). Brutālā zemes pārvaldības tiesību reforma iznīcināja tradīciju un pastūma malā bezspēcīgos. Kam zemes nav, tam nav arī tiesību, un otrādi – bagātais bauda gan mantu, gan varu, lai to iegūtu.

Zīmīgi, ka ķēniņš šajā stāstā rīkojas pilnīgi leģitīmi – viņa skatījums uz īpašumtiesībām nav atdalāms no valdošās ideoloģiskās konjunktūras un pārvaldes sistēmas, kurā ķēniņa vara ir vienīgais šķērslis, kas var aizkavēt valsts varas decentralizāciju un draudošo sabrukumu. No izraēļu praviešu leņķa tā, protams, ir “pagāniska” koncepcija. Tajā ķēniņš ir “dievs”, un kas dievam var ko iebilst? Vēršoties pie valdnieka, vajadzēja ievērot etiķeti un teikt, kā Nātans sacīja Dāvidam: “Ej un dari visu, kas vien ienāk tavā sirdsprātā, jo Tas Kungs ir ar tevi!” (2. Sam. 7:3) Uz to, ka šāda uzruna bija tikai etiķete, liecina Nātana kritiskā attieksme pret Dāvida

grēku ar Batsebu. Piemēram, senajā Ēģiptē faraons ir galvenais *maat* jeb “pasaules kārtības nodrošinātājs”. Pievērsiet uzmanību – Jezebele ir “pagānu” sieva no Libānas, viņas ieskatā zemes un valdnieka attiecības ir tādas, kas morāli pakļauj mantai un varai. Valdnieks personiski ir tautas dzīves un drošības garants, līdz ar to viņa “īpašumtiesībām” nav robežu – viss, ko viņš dara, ir pareizi, jo tas ir valsts kārtības uzturēšanas labad. Tāda karaļpāra rīcība, kas nāk no svešas ideoloģiskās paradigmas, Bībeles praviešu skatījumā ir nosodāma, jo “viņš rīkojās ļoti neganti, kalpodams elkiem” (1. Ķēn. 21:19-26).

Turpretī Nabotam paradigmātiski ir cita izpratne par īpašuma vērtību. Tāpēc šis stāsts nav tikai par varu un mantkārtību – tas ir par citu varas un īpašuma attiecību izpratni, kas šķir divas atšķirīgas sabiedrības kopienas. Vēl vairāk – tas nošķir divas juridiskās sistēmas, kas leģitimizē atšķirīgu morāli. Ahābs un visa viņa pundurvalsts ierēdņu armija, protams, pakļaujas uzskatam, ka zemes īpašumu var pirkt un pārdot, ieķīlāt un tā tālāk; šajā paradigmā zemes īpašnieka maiņa ir process, ko nosaka turīgie, kuriem ir pilnīga brīvība. Nabotam, gluži pretēji, *zeme ir “mantojums”, nevis patēriņa prece*. Tiesības lietot zemi viņš, viņa bērni un bērnbērni iegūst pirmsdzimtības ceļā, un mantotās tiesības ir neatsavināmas, jo tās ir no Dieva. Nekāda ķēniņa vara nespēj atcelt vēsturiskās mantošanas tiesības. Personu un tās ģimeni ar zemi saista tās vēsture. Jezebeles un glēvā Ahāba apmelotais Nabots mirst ar pārliecību, ka cilvēku Dieva priekšā raksturo uzticība tradīcijai, kas šajā gadījumā ir tas pats, kas uzticēšanās Dievam. Bībeles autora pozīciju izsaka pravietis Elija, kurš Dieva vārdā saka par Ahābu: “Es likšu nelaimei nākt pār viņa namu viņa dēla dienās.” (1. Ķēn. 21:29)

Karaļnama rīcība gan var būt leģitīma, bet šī leģitimitāte cilvēkam atņem personību, atņem piederību savai tautai un vēsturei. Tā liek aizmirst cilvēkam pienākošos vietu kopienā un izdzēš viņu no vēstures. Tādā nozīmē piederības apziņa savai zemei ir cilvēka personības paplašinājums. Tas ir personības identitātes iemiesojums un izteiksme, un spēks, un tas ir jāaizstāv. Tāda ir bibliskā pozīcija. Vecajā derībā aprakstītajā pārejā uz monarhiju šādas destruktīvas attiecības bija jaunums. Tā ir viena no Bībeles naratīva sarkanajām līnijām. Tāpēc te ir vietā izdarīt secinājumus: tiklīdz cilvēks zaudē uzticību Dievam, viņš mirst kā personība. *Turēšanās pie Dieva nav šķiramā no turēšanās pie zemes*. Zemes pārvaldības tiesības reizē ir arī cilvēka tiesības, kas abas nāk no Dieva.

Taču laiks nestāv uz vietas un vecā, no Jozuas laika dievišķās lozēšanas laikiem mantotā kārtība nespēja atrisināt visas problēmas. Šo berzi starp diviem dzirnakmeņiem apraksta pravietis Nehēmija: “Bija izcēlusies liela ļaužu brēkšana: “Mēs kopā ar saviem dēliem un meitām esam daudz. Gādājiet, ka mēs saņemam labību, lai mēs paēstu un dzīvotu!” Bija arī tādi, kas sacīja: “Mums jāieķīlā savi tīrumi un savi vīna dārzi, un savas mājas, lai bada laikā dabūtu labību!” Un vēl citi sacīja: “Mēs esam aizņēmušies naudu uz saviem tīrumiem un vīna dārziem ķēniņa nodokļiem... Mūsu bērni ir tādi paši kā viņu bērni; bet redzi, mēs piespiežam savus dēlus un savas meitas kļūt par vergiem, un dažas no mūsu meitām ir jau paverdzinātas, un mūsu rokām nav spēka, jo mūsu tīrumi un mūsu vīna dārzi pieder citiem!” (Neh. 5:1-5) Te nav runa par laupīšanu, bet par divu laikmetu sadursmi, kas ir notikusi ļoti strauji.

Svētais karš

Teritoriālisms ir viens no pašiem senākajiem cilvēku sabiedrības dzīves raksturotājiem. Galējā izteiksmē tas izpaužas kā “svētais karš” pret citādi ticīgajiem, kuri “nav cienīgi apdzīvot šo zemi”. Faktiski raugoties, svētā kara ideja caurvij vairākus Vecās derības naratīvus – stāstu par Ēdenes dārzu un pirmo cilvēku izdzīšanu no tā,

Kanaānas iekarošanu, atgriešanos no Bābeles trimdas u. c. Ciltis un tautas sevi vienmēr uzskatījušas par piederīgām teritorijām, ko tās skata kā “savējās”. Šajā kontekstā “zeme ir māte”, tā ir “tēvzeme”, pret to jūt godbijību. Tā arī Vecās derības izraēli pārmantoja no senčiem īpašu attieksmi pret svētajām vietām, ko var saukt par “sagrālo topogrāfiju” (hierotopiju). Tā izraēli pirms Jeruzalemes kļūšanas par galvaspilsētu visus galvenos lēmumus pieņēma Bētelē, kas bija patriarha Jēkaba piemiņas vieta (skat. 1. Moz. 31:13, 1. Sam. 30:27 u. c., kur Bētele minēta gan kā ģeogrāfiski nozīmīgs punkts, gan reliģisks centrs, tātad hierotopiskā, ar Dieva izredzētību un patriarhu piemiņu saistītā galvaspilsēta laikā pirms monarhijas). Bēteles piemiņas zaimošana tika uzskatīta par smagu noziegumu pret pašu Jahvi. Lai gan pierasts uzskatīt, ka Bētele ir transcendentā Dieva teoloģijas dokuments, imanences un hierotopijas idejas tai nebūt nav svešas, citiem vārdiem sakot, jahvisms nebūt nebija tik tīrs.

Vecās Derības “svētais karš” pret neticīgajiem (precīzāk, citticīgajiem kanaāniešiem), kuri apdzīvoja Tā Kunga dāvāto zemi, ir visspilgtākā šīs teoloģijas ilustrācija. Tā tikusi slīpēta ilgā laika posmā no Jozuas un Soģu laikiem (apm. 12. gs. pr. Kr.) līdz Bābeles trimdai (6. gs. pr. Kr.). Pirmajā gadījumā tā bija zemes iekarošana, bet otrā – tās atgūšana, un abi šie naratīvi ir uzslāņojušies viens otram, līdz ieguvuši tagadējo tekstuālo ietēru.

Lai gan reliģiski motivēta kara koncepcija nebija sveša arī citām tautām, aiz izlietajām asinīm paceļas drūmā teokrātijas ēna. Vecajā Derībā svētā kara koncepcija vieno daudzus atsevišķus sižetus. Tas Kungs, Israēla Dievs, uztic Kanaānas zemi savai izredzētajai tautai – tieši tāpat kā Ēdenes dārzu uztic pirmajam cilvēkam Ādamam. Zemes došanas apsolījums vijas cauri visiem patriarhu Ābrahāma, Īzaka un Jēkaba dzīvesstāstiem. *Tiesības dzīvot Apsolītajā zemē ir tiesības ar noteikumiem*, proti, šī zeme ir dota, lai tajā tiktu pagodināts tās Saimnieks un vienīgais Īpašnieks. Izlasiet Jozuas grāmatā stāstu par Jordānas upes šķērsošanu, ieejot Kanaānas zemē! Tiklīdz izraēli iekāpa ūdenī, straume apstājās un viņi pārgāja robežai sausām kājām (Joz. 3.-4. nod.). Tas ir unikāls stāsts, jo Jordānas upe, kas šķir Kanaānas zemi no “pagānu” kontinenta, sākas Hermona kalnos ziemeļos un tek lejup uz dienvidiem pa tektonisko plākšņu lūzuma plaisu līdz Nāves jūrai. Tā Kunga Apsolītā zeme ir nošķirta no kontinenta ģeogrāfiski, bet tā ir arī teoloģiskā robeža, aiz kuras ārpusē paliek pagānu un elku pielūdzēju zemes, bet iekšpusē ir Tā Kunga īpašums. Ienākuši šajā zemē, izraēli baudīja Dieva labvēlību tik ilgi, kamēr turēja Dieva likumu (Niditch, 1963). Naratīvs mērķtiecīgi virzās pretī atziņai, ka tikai šajā zemē var piepildīties Viņa apsolījumi, jo ārpus tās, tāpat kā aiz Ēdenes žoga, aug ērkšķi un dadži; tur cilvēks ir nolādēts uz nāvi, jo piedzīvo sekas atkrišanai no vienīgā Dieva.

Citur Jahve ieceļ izraēļus kā Savu izredzēto tautu, kā ķēniņš priesterus, kā svētu tautu (1. Moz. 19:6). Svētais karš primāri nav ekonomisks vai teritoriāls karš, tas ir reliģiski motivēts: “Tas Kungs karos par jums, bet jūs stāvēsiet klusu” (2. Moz. 14:13-14), citur: “Nebīsties un nešaubies! Es esmu nodevis [Jērikas, Ajas, Bēteles, Hacoras u. c.] ķēniņu tavā rokā!.. Jums jāizdzen visi zemes iedzīvotāji un jāiznīcina visi viņu elku tēli, tāpat arī jāizdeldē visi viņu lietie attēli un jāiznīcina viņu augstieņu svētnīcas!” (4. Moz. 33:52-53) Kara cēlonis bija Jahves uzbrukums kanaāniešiem, kuri ir pārsnieguši savu grēku, t. i., elkdievības mēru, kamdēļ “zeme izspļaus savus iedzīvotājus” (3. Moz. 18:24-28). Zemes diskursus apaug ar zelotismu, pat džingoismu – radikālu un proaktīvu nacionālismu attiecībā ar kaimiņiem. Džingoisms pieļauj draudēšanu un spēka pielietošanu, nevis veido mierīgas līdzāspastāvēšanas politiku. Šo terminu mēdz lietot, lai raksturotu nāciju, kas sevi uzskata par pārāku nekā citas. Vecās Derības izraēļiem šis “pārākums” izrietēja no apziņas par īpašu, viņiem vienīgajiem uzticētu Dieva Atklāsmi.

Svētā kara koncepcija sevi izsmēla monarhijas laikā pēc apm. 10. gadsimta pr. Kr., kad izraēļu armiju priekšgalā harizmātiskos līderus (t.s. soģus) nomainīja profesionāli karavīri un karam jau bija citi, ekonomiski un politiski iemesli. Izredzētās tautas džingoisms zaudēja savu militāro komponenti tikai līdz ar Jauno Derību, kur Dieva Valstība tiek iekarota ar citiem, Gara līdzekļiem.

No konteksta ir skaidrs, ka Jahves svētvieta nevarēja būt “personas privātīpašums”, drīzāk otrādi – cilvēks vai tauta “piederēja” zemei, tātad “mēs esam zemes īpašums” un “mēs esam par to atbildīgi”.

Cilvēkam Ēdenes dārzā bija *tiesības lietot zemi* (Bībeles vārdiem runājot, “kopt un apsargāt”, 1. Moz. 2:15). Zemes īpašnieks Jahve likumpārkāpējus padzina, tiklīdz viņi no likumiem atkāpās: “Neapgānieties ar [pagānu tautu paradumiem utt.], jo ar to ir apgānījušās tās tautas, ko Es izdzīšu jums pa priekšu” (3. Moz 18:24 u. c.). Tāds liktenis bija Ādamam un Ievai. Tas var šķist naivi, taču atcerēsimies, ka tas ir pirmais likums, ko Dievs devis cilvēkam. Nav nejaušība, ka teocentrisms ir pirmais Mozus Bauslības grāmatā: “Es esmu tas Kungs, tavš Dievs... tev nebūs citus dievus turēt manā priekšā.” (2. Moz. 20:2-3) Saišu saraušana ar zemes Saimnieku beidzas ar padzīšanu no zemes; un abi pārkāpumi draud ar nāvi. Vēlreiz piebīdīšu, ka šādā kontekstā zeme nav tirgus priekšmets, tāpēc cilvēks nav zemes saimnieks, bet tikai lietotājs uz īpašiem noteikumiem.

Sava Dieva un pašu zemes saikne ar tautu bija pazīstamas *ne tikai senajiem izraēļiem*. Zemju atsavināšanai gan Amazones džungļos, gan sasalušajos ziemeļos tautas vienmēr ir pretojušās kā savas pastāvēšanas lielākajam apdraudējumam. Kultūras identitāte, vēsture un piederība zemei veido vienu nedalāmu veselumu. Šo savienību var aprakstīt vispārīgā veidā: piederība nav tikai izdzīvošanas ekonomiskais pamats, tas ir arī garīgās, kultūras un sociālās identitātes avots, un, bibliski raugoties, tas ir svarīgāk par ekonomiku. Vecās derības izraēļi to apdziedāja skumjās trimdas dziesmās, piemēram: “Kā lai mēs dziedam Tā Kunga dziesmas svešā zemē? Ja es tevi aizmirstu, Jeruzāleme, tad lai nokalst man mana labā roka! Mana mēle lai pielīp pie aukslējām, ja es tevi nepieminētu, ja es neatzītu Jeruzālemi par savu augstāko prieku!” (Ps. 137:4-6)

Šodien saistību starp tiesībām uz zemi un uz kultūru, t. sk. reliģiju atzīst Starptautiskais Pakts “Par pilsoņu un politiskajām tiesībām”. Tā 27. pants skan šādi: “Valstīs, kurās ir etniskās, reliģiskās vai lingvistiskās minoritātes, personām, kas pieder pie šīm minoritātēm, nedrīkst atņemt tiesības kopā ar citiem savas grupas locekļiem baudīt savu kultūru, sludināt un praktizēt savu reliģiju vai lietot savu valodu” (Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām). Šīs tiesības, protams, ir nesaraujami saistītas ar zemes piederību minoritātei, un likums aizstāv to tiesības. Piemēram, ASV un Āfrikā reģionālajos cilvēktiesību dokumentos zemes tiesības tiek atzītas par būtiskām cilvēktiesībām līdzās tiesībām uz kultūru un sociālajām tiesībām. Tas ir viens no nozīmīgākajiem zemes tiesību atzinumiem cilvēktiesību kontekstā.

Manta un attieksme pret to

Vācu filozofs un sociologs Ērihs Fromms (1900–1980) darbā *Piederēt vai būt* (Fromms, 2012) apraksta divus cilvēka esamības un, galvenais, savas vērtības apzināšanās modeļus. Pirmo no tiem Ē. Fromms atvasina no apziņas, ka man kaut kas pieder, tātad manta (zeme, māja, rēķins kontā utt.). Šādu cilvēku viņš saskatīja arhetipiskajos pirmajos cilvēkos Ādamā un Ievā, kuri pie Laba un ļauna atzīšanas koka ieraudzīja savu nožēlojamo kailumu. Kailums, protams, ir metafora. Tas ir gan kauns, gan izsmiekls, gan nevarība, gan skaudra patiesība par to, cik nožēlojams

izskatās cilvēks Dieva priekšā. Ē. Fromma lasījumā Ādams un Ieva ir vecāki visiem tiem, kuri savu vērtību nosaka pēc tā, kas viņiem pieder vai ir un ko viņiem, kā paši iedomājās, skaudīgais Dievs gribēja noslēpt. Otrs savas vērtības modelis ir vērtība pēc “esamības”, kurā piederošajām lietām nav nozīmes, jo dzīves vērtība nav nopērkama un to nevar aizstāt ar mantu.

Vecajā Derībā šī tēma neparādās tikai pie Laba un ļauna atzīšanas koka. Tā attīstās pakāpeniski, sazarojas un savu kulmināciju sasniedz Jaunajā derībā, sējot arvien dziļākas šaubas par īpašumu kā cilvēka vērtības mērauklu.

Ēdenes dārzs kā iekopta muižas teritorija

Bībeles autora pozīciju palīdz izprast padziļināts ieskats 1. Mozus grāmatas stāstā par Ēdenes dārzu un cilvēku tajā. Te diezgan košās krāsās aprakstīts gan kungs, gan viņa vergs, gan robeža starp kunga smaržīgo un krāsaino īpašumu no vienas puses un ērkšķiem un dadžiem, kuros saulē cepinās nelaimīgais vergs, no otras. Lai lasītājs man piedod garo izklāstu.

Zemes īpašumi senajos Tuvajos Austrumos tika iekopti un kļuva par saulainiem un augļiem bagātiem dārziem, jo Divupe un Ēģipte bija zemkopju sabiedrības lielo upju krastos. Iekopto lauku un dārzu uzdevums bija nodrošināt visu nepieciešamo valdošajam mazākumam, t. i., priesteriem, augstmaņiem un viņu svinību viesiem, kuri paši nestrādāja. Šis nepieciešamais bija pārtika, vīns, ar laiku arī luksusa preces, kā grezni audumi tērpiem, eksotiski dzīvnieki un putni, fazāni un mērkaķi dārzu krēslainajās birzīs, ziloņkauls utt. Īpašumi atradās pie valdnieku pilīm, kur tos pārvaldīja īpaši iecelti ierēdņi. Strādniekus pieņēma darbā uz laiku vai arī nodarbināja pastāvīgi (kā karagūstekņus, parādniekus u. c.). Tā kā darbaspēka daudzums nebija pietiekošs, to centās palielināt uz lauku ciematu iedzīvotāju rēķina, par viņu interesēm neliekoties ne zinis (De Vaux, 1997).

Uz šāda fona var saprast Bībeles stāstu par bagāto Ēdenes dārzu 1. Moz. 1–3. Dievs cilvēkam šajā dārzā bija nodrošinājis visu nepieciešamo (senebreju valodā *gan be-eden* jeb ‘dārzs Ēdenē’ nozīmē “pārpilnību” un nodrošinātību). Rolands Boers piedāvā šī teksta rekonstrukciju, uzsverot, ka galvenā ekonomiskās dzīves polarizācija Tuvajos Austrumos bija starp zemes privātīpašumu bagātnieku rokās, no vienas puses, un zemkopjiem lauku ciematos, no otras. Tāpēc senebreju valodas gan šeit nozīmē nevis “dārzu”, bet iekoptu lauku muižu (angļu val. *estate*) (Boer, 2015). Tas, viņaprāt, ir stāsts par zemes darbos iekoptu teritoriju, kas cilvēku pilnībā apgādā. Dārzā “zeme izdod zāli un augus, kas sēklu nes, un augļu kokus, kas augļus nes, pēc savas kārtas, kam sēkla sevī, virs zemes” (1. Moz. 1:11-12; skat. arī 1. Moz. 2:9, 16). Tajā tiek “ielikts” pirmais radītais cilvēks Ādams, kura uzdevums ir to “kopt un apsargāt” (1. Moz. 2:18).

Reiz iekoptās zemes uzturēšana īpašas pūles neprasīja, jo “pats Dievs” gādāja par to, lai augi nestu augļus un dzīvnieki vairotos; cilvēkam, t. i., saimniekam atlika vien baudīt svētīgo labumu, kura nekad nepietrūka. 2. gadu tūkstošī tā bija valdnieku privilēģija, jo tikai viņiem lauki un tīrumi nesa augļus “paši no sevis” – tāpēc, ka viņi šajā tīrumā nestrādāja. Dzīve pilīs un tempļos varēja būt tieši tāda – nodrošināta un bezrūpīga. Smagās darba pūles Ēdenes dārzā netiek pieminētas, un mirstīgais zemes strādnieks līdz 1. Moz. 3. nodaļai nav redzams.

Protams, metaforiskajā Bībeles tekstā ar sētu norobežotais dārzs ir kas daudz plašāks par bagātniekam piederošu muižas zemi. Tā ir visa radītā pasaule, visi dzīvnieki un augi, kas nodoti cilvēka varā. Tā, senebreju vārds *hēmah* apzīmē mājdzīvniekus, bet tekstā zem šī vārda slēpjas gan rāpuļi, gan savvaļas zvēri, gan putni gaisā, arī

jūras radības, faktiski visas dzīvās būtnes (1. Moz. 1:20–22, 24–25; 2:19–20). Cilvēks valda pār visām radībām, uz ko norāda “vārda došana” (1. Moz. 2:19–20). Radītā pasaule ir attēlota kā ideāla zemkopības pasaule, kur mājdzīvnieku pieradināšana ir norma. Gan iekoptais dārzs, gan – vispārinot – visa pasaule ir Dieva veidota cilvēka labklājībai. Šāds Ēdenes dārza lasījums teksta tapšanu skata no šķiriskām pozīcijām. Šādā lasījumā cilvēks viegli pārkāpa robežas, kuru ietvarā Dievs viņu bija pilnvarojis, un iekāpa vienīgā “saimnieka” un “īpašnieka” ambīcijās.

Likumsakarīgi, ka stāsta fokuss mainās pēc “grēkā krišanas” 1. Moz. 3. nodaļā. Intonācijas maiņu ierosina mīlīgajiem, pieradinātajiem mājdzīvniekiem pretstatītais “lauka zvērs” – čūska (1. Moz. 3:1). Tas ir dubults pretstats: starp mājdzīvnieku un zvēru, un dārzu un savvaļas ērkšķiem un dadžiem. Savvaļas zvēru neparedzamā uzvedība bija pamatā ne tikai mānticīgām aizdomām, ka tie nes nelaimi; viņi arī bija bīstami cilvēkam. Aiz dārza žoga neiekoptajā zemē lēja sviedrus nabadzīgie fellahi. Nav brīnums, ka šo darbu svelošajā saulē uzskatīja par lāstu. Paturot prātā, ka iedzīvotāju skaits dienvidrietumu Āzijā Vecās derības laikā nebija liels, bet zemes daudz, runa ir nevis par to, ka zemi nav iespējams iegūt, bet par to, ka zemi ir grūti apstrādāt.

Sākumā “tukšās un neiztaisītās” zemes iekopšana bija ikdienas darbs beztiesīgiem vergiem – tādiem pašiem, kādus portretē stāsts par izraēļu verdzību Ēģiptē (2. Mozus grāmatas pirmās nodaļas). Darbu smagums aprakstīts, piemēram, papirusā “Satīra par amatiem” (apm. 2000. g. pr. Kr.) – par nolādētiem tiek saukti apūdeņošanas grāvju racēji caurvējā un dūņu ķieģeļu cepēji svilinošajā saulē; viņu sakaltušās drānas griež miesu kā ar nažiem, utt. Verdzības lāsts un nāves lāsts pēc izdzīšanas no Ēdenes pārklājas. Tas, ko skopā zeme deva, nebija atbilstīgs pieliktajām pūlēm (1. Moz. 3:17–19). Svelmainajā saulē izcērtot ērkšķus un dadžus, no cilvēka godības un valdošā statusa pāri nepalika nekas, vien sviedri, asinis un nāves agonija no indīgā rāpuļa kodiena.

No šī viedokļa raugoties, 1. Moz. 3. nodaļa izklausās pēc kungu dzīves slavināšanas, jo tiem, kas dzīvo Ēdenē, viss ir nodrošināts, bet ieeja vergam ir liegta. Iekšpasauli – sakoptu, skaistu, līksmu – no mežonīgās un nesakoptās ārpusē sargā ķerubi ar liesmojošiem zobeniem (1. Moz. 3:24) – visticamāk, tie ir valdnieka sargi. Cilvēks aiz sētas noripo lejā līdz pašai sabiedriskās dzīves hierarhijas apakšai un kļūst par parastu izkāmējušu zemnieku nāvinieku ielejā.

Tātad šo stāstu var lasīt ne vien teoloģiski, bet arī kā naratīvu, kas uzrakstīts no muižas īpašnieka pozīcijām, brīdinot kunga noteiktās kārtības pārkāpējus. Ciematos dzīve bija smaga, turpretī muižas īpašums saimniekam sniedza treknus un sulīgus augļus. Tikai... ir jābūt pils vai tempļa ierēdnim, bet tādi bija tikai daži. Galu galā 1. Moz. 3 nodaļa dokumentē bažas, ka muižas īpašums ir nedroša lieta, jo šo stāvokli var viegli zaudēt un kļūt par lāstiem apkrautu zemes tārpu kaut kur saules izdedzinātā, indīgā un ērkšķainā laukā.

Tiktāl stāsts par Ēdeni, no sociālā lasījuma perspektīvas raugoties, atspoguļo kungu intereses, taču Bībeles autora skatpunkts mainās, jo viņš *nostājas no Ēdenes izdzītā cilvēka pusē*.

Īss ieskats ekoteoloģijā

Šaubas par cilvēka kā “saimnieka” dominējošo lomu radītajā pasaulē atspoguļojas visai nesenā teoloģiskās domāšanas virzienā, kas nosaukts par ekoteoloģiju. Šodien tā ir plaši sazarota Bībeles ekseģēzes, teoloģisko ideju un prakses sistēma, kurai ierādīta nozīmīga vieta gan Rietumu, gan Austrumu Baznīcas sociālajā mācībā.

Ekoteoloģija atvasināta no jau pieminētās Dieva pavēles pirmajiem cilvēkiem Ēdenes dārzā to “kopt un apstrādāt” (senebr. *lāḇḇāḏāḥ ūlāšāmārāḥ*, 1. Moz. 2:15). Industriālā laikmeta nelaimju sakni nereti saskata vienpusīgi izlasītajā Dieva pavēlē: “piepildiet zemi un pakļaujiet sev to, un valdiet pār zivīm jūrā un putniem gaisā, un katru dzīvu radījumu, kas rāpo pa zemi” (senebr. *wākibšuhā ūrādū*, 1. Moz. 1:28) (Dišlers, 2012). Šī “rupjā valdīšana”, lūk, kopš jaunlaiku tehnoloģiskās revolūcijas kristiešus esot noskaņojusi uz ilūziju, ka viņi drīkst izmantot dabu, zemes resursus un radības, par to saudzēšanu neliekoties zinīs, jo tā to noteicis Pats Dievs. Eiropas civilizāciju tas ir gandrīz novedis līdz ekoloģiskajai katastrofai.

Ekoteoloģija kā īpaša Baznīcas Sociālās mācības sadaļa sāka attīstīties 19. gadsimta vidū kā reakcija uz industriālās revolūcijas nodarīto kaitējumu (White, 1964). Kad sāka būvēt lielās manufaktūras, kā, piemēram, Rīgas “Provodņiku”, nemaz nerunājot par mašīnražošanu Anglijā un Vācijā, daba tika nežēlīgi postīta un saindēta ar izmešiem un ķīmiskajiem atkritumiem, kuri augsnē nepārstrādājas. Daudziem lasītājiem, iespējams, nav zināms, ka Sarkandaugavas (kur atradās “Provodņiks”) nosaukums ir cēlies no Daugavas attekā uzliesmojošām rūpnieciskajām eļļām, kas tur izgāztas pēc gumijas galošu ražošanas. Ekoteoloģija kā īpaša mūsdienu teoloģijas disciplīna un tās teorētiskais pamatojums nav moralizēšana par to, ka dabu postīt un piemēslot ir slikti. Pēc būtības tā ir Baznīcas Tradīcijā noslīpētās antropoloģijas jeb cilvēka izpratnes atsvaidzināšana mūsdienu cilvēkam. *Ir naivi iedomāties, ka cilvēks varētu dzīvot nesaindētā vidē, ja viņš pats paliek tāds pats, kā bijis – grēcīgs, ļauns un savtīgs.* “Nav iespējams pārvarēt ekoloģisko krīzi, ja tas notiek garīgās krīzes apstākļos. (..) Ekoloģisko problēmu antropogēnais pamats rāda, ka mēs mainām apkārtējo pasauli atbilstoši savai iekšējai pasaulei, un tādēļ dabas pārveidošanai ir jā sākas ar dvēseles pārveidošanu” (Pareizticīgās Baznīcas Sociālās koncepcijas pamati, 2009). “Zemes ētikas” kontekstā no ekoteoloģijas nav iespējams izvairīties, sevišķi tagad, kad visa cilvēce dzīvo satraukumā par biedējošajām klimata pārmaiņām. Kā raksta ap. Pāvils, “visa radība ilgodamās gaida to dienu, kad Dieva bērni parādīsies savā godībā,” t. i., atraisīsies no sava egoisma un kundzības grēka, kas posta visu dzīvo (Rom. 8:18).

Ekoteologi pasvītro, ka senebreju valodas vārds *abad*, kas latviski tulkots kā “kopt un pasargāt”, patiesībā nozīmē “kalpot”, “strādāt”, “aprūpēt”, citiem vārdiem sakot, dārzā ieliktais cilvēks tiek nostādīts zem pārējās dzīvās radības, kurai viņš ir aicināts kalpot. Vecākā profesija pasaulē ir dārznieks.

Cilvēkam ir jāpārorientējas no lineārās ekonomikas, kuras lozungs ir *take-make-waste* (angļu val. “ņem-izmanto-izmet”) uz *ciġkulāro*, kas vismaz daļēji nodrošina dabas resursu atjaunošanu. Rūpes par dabas aizsardzību ir deklarētas būtiskos starptautiskos nolīgumos. Šobrīd, iespējams, tas skan novēloti, jo pastāv iespēja, ka dabas reģenerācijas spējas vairs nevar panākt to, ko cilvēks izpostījis. Mūsu sarunas kontekstā ekoteoloģijas pavērsiens nozīmē vēl ko citu, proti, bibliskās vēsts centrā izvirzās antropoloģijas jautājums, t. i., jautājums nevis par politiku vai ekonomiku, bet par to, kas ir katra cilvēka ziņā.

Dzīve ciematā un personības pašnoteikšanās

Literatūrā, stāstot par seno Tuvo Austrumu provinču ciematiem un kopienām, lopkopībai (aitu un kazu proporcijās 2:1) un zemkopībai, ar kurām tur nodarbojās, pievērsta mazāka vērība nekā ekonomiskās dzīves sociālajiem nosacījumiem (Sasson, 2010). Tas arī ir saprotams, jo Bībeli neinteresē ekonomiskie jautājumi paši par sevi. Bībeli interesē, kā cilvēks tādos vai citādos apstākļos var saglabāt skaidru saprātu gan attiecībā ar citiem, gan ar Dievu. Attiecības ar Dievu Vecajā Derībā vienmēr

tiek skatītas tikai kontekstā ar cilvēku savstarpējām attiecībām. Cilvēks bieži jutās bezpalīdzīgs gan dabas kataklizmu priekšā, gan sociālajos satricinājumos, tāpēc bija nepieciešams sadarboties ar citiem tādiem pašiem bēdubrāļiem un gan sniegt, gan pašam saņemt palīdzību, lai izdzīvotu (Hopkins, 1985). Dieva svētības jēdziens bija pavisam konkrēts un praktisks.

Zemkopji senajā Israēlā dzīvoja ciematos ar vidēji 75–150 iemītniekiem un ciemata robežas sakrita ar klana robežām (Knight, 2011). Kopiena nodarbojās ar t. s. masha – zemkopību (Kark, Grossman). Šajā vārdā sauc noturīgu zemkopību iztikas līdzekļu iegūšanai; tās ir prakses, kas izveidojušās ilgstošā pieredzē un pārbaudītās darba metodēs. Arheoloģiskie izrakumi liecina, ka ciemata zemkopji devās lauka darbos uz zemes gabaliem, kas bija taisni un visai gari, līdz pat kilometram, vai arī vijās gar līkumotām terasēm, kā Jūdejas kalnos, kur to platums varēja būt vien pāris vagas. Bībelē šos zemes īpašumus sauc par heļqat *haśśādeh* (“tīruma gabals”, Rut. 4:3; 2, “tīrums”, Sam. 14:30–31). Jau minēju, ka pirmsmonarhijas laikā šāds zemes gabals nebija personas privātīpašums, bet tika atvēlēts, uzticēts apstrādāšanai. Zeme kopā ar ciematu bija viens veselums; atsevišķu personu rīcībā nodoto zemi nenošķīra skaidra robeža. Parasti reizi gadā vai ik pa diviem gadiem zemes strēles tika pārvietotas, kā nepieciešams, atkarībā no zemes auglības, darbaspēka pieejamības u. c. Pārvietošanas mehānisms varēja atšķirties, piemēram, lozējot vai strīdoties, bet varbūt to nolēma vecājie vai ciemata vecākais. Visos gadījumos maiņas uzdevums bija zemes auglības atjaunošana.

Šādas kopienas apmetās uz dzīvi pāris kilometru attālumā cita no citas – tas ir labi zināms fakts Soģu grāmatā. Lielāku kopienu centru veidošanās bija par cēloni reģionāliem konfliktiem. Vecā Derība šo konfliktus skaidro ar egoismu, elkdievību un novēršanos no Jahves monoteisma. Neraugoties uz sadrumstalotību pirmsmonarhijas laikā, senie izraēļi tomēr sevi apzinājās kā vienu tautu (t. i., kas runā vienā valodā, kuriem ir kopīga vēsture un kopīgi senči, tātad arī ticība). Reliģiskā kontekstā šo cilšu savienību sauc par “cilšu konfederāciju” jeb līgu, kuras pamatā bija kopīga kulta atzīšana un atbalsts militāra konflikta gadījumā (Lemche, 1984). Šo situāciju raksturo Soģu grāmata un 1. Samuēla grāmata. Minētās grāmatas dokumentē pāreju no fragmentētas dzīves ciematos uz nacionālu valsti, kāda tajā laikā jau bija kaimiņiem. 1. Sam. 8. nodaļa stāsta par vecājo izmisumu, redzot, ka sadrumstalotās ciltis nespēj turēties pretī svešiniekiem. Senā, lozējot iegūtā zeme kā kopienas ekonomiskās un sabiedriskās dzīves pamats jaunajos apstākļos vairs nespēja nodrošināt nacionālās identitātes saglabāšanu.

Vecais Samuēls gan brīdināja no monarha patvaļas, bet monarhijas izveide vairs nebija apturama: “Šādas tiesības būs ķēniņam, kas pār jums valdīs: viņš ņems jūsu dēlus par braucējiem saviem ratiem un arī, lai tie būtu viņa jātnieki, un arī, lai tie tecētu viņa ratu priekšā. Un jūsu meitas viņš ņems, lai tās gatavotu ziedes, būtu par virējām un par cepējām. Un jūsu labākos tīrumus, jūsu vīna dārzus un jūsu eļļas kokus viņš atņems jums un dos saviem [ierēdņiem]. Arī no jūsu druvām un no jūsu vīna dārziem viņš ņems desmitās tiesas nodevu un to nodos saviem ierēdņiem un saviem kalpotājiem. Viņš ņems arī jūsu kalpus un jūsu kalpones, un jūsu labākos jaunekļus, un jūsu ēzeļus, un ar tiem viņš veiks savus darbus. No jūsu sīklopiem viņš ņems desmito tiesu, un jūs būsiet viņam par kalpiem. Un, kad jūs tanī dienā brēksit sava ķēniņa dēļ, ko jūs paši būsiet sev izvēlējušies, tad Tas Kungs jums tanī dienā neatbildēs.” Iespējams, mūsdienu lasītājam, kurš nav labi sagatavots senā teksta uztverei, noderēs paskaidrojums, ka Samuēls brīdināja: *jaunajā monarhiskajā iekārtā, kurā dominēs birokrātija un sauss aprēķins, vēl vakar brīvie cilvēki ātri vien zaudēs pašnoteikšanos. Personības brīvība un ierēdniecība ir divi pretrunīgi vektori.*

Bet kāds tam visam sakars ar attieksmi pret zemi? Precīzāk, ar zemes pārvaldību un no tās izrietošajām teoloģiskajām un sociāli ekonomiskajām sekām? Attieksme pret zemi un tās traktējums ir pamats visām pārmaiņām uzskatos un sabiedriskajos institūtos. Vēl vairāk, tas ir pamatā arī personības izpratnei. *Attieksme pret zemi bija tas klupšanas akmens, pret kuru Vecās Derības praviešu skatījumā krita birokratizētā izraēļu monarhija.* Kā raksta V. Brugemans, “Zeme ir galvenā, varbūt pati galvenā bibliskās ticības tēma. Bibliskā ticība ir vēsturiskās piederības meklēšana, kas ietver sevī likteni, kas no šīs piederības izriet (..) Zemes piederība ir veids, kā organizēt visu biblisko teoloģiju.” (Brueggemann, 1977).

Nodokļu lāsts

Izraēļu situāciju laikā pirms monarhijas apraksta Soģu grāmata un tai sekojošā Samuēla 1. grāmata. Monarhijas veidošanās (precīzāk, vajadzība pēc monarhijas) ir cēloniska, un, kā teksts rāda, viens no svarīgākajiem cēloņiem radīšanai bija izraēļu cilšu nespēja pulcēties ap vienu centru – administratīvi, militāri, beigu beigās arī reliģiski. Šajā situācijā, kad sāka veidoties vairāko savā starpā naidīgi centri, varēja paredzēt “vienotās” tautas sadalīšanos vairāk vai mazāk savrupās provincēs, tāpēc cilšu vecajie gāja pie Gideona (Soģu 5) un Samuēla ar lūgumu, lai tie ieceļ viņiem ķēniņu. Viņu paraugs bija t.s. pagāni kaimiņos, kuri spēja līdzīgās situācijās rīkoties kā viena nācija gan militāri, gan ekonomiski utt. Būt par tautu, ko apvieno valoda, kopīgas vēstures apziņa, arī reliģija, nav tas pats, kas būt nācijai, kurai ir savas robežas, skaidra likumdošana, kas rīkojas kā “starptautisko tiesību subjekts”. Tieši tas izraēļiem pietrūka pirms monarhijas.

Vecās Derības skatījumā monarhiju kā pārvaldes formu apdraud paša monarha ambīcijas un visatļautība. Monarhija bija pazīstama Izraēlas kaimiņu zemēs jau senāk, taču, lai gan vecajie prasīja iecelt ķēniņu, *centralizēta vara nespēja atrisināt visas problēmas* – to pašu cilvēcisko ambīciju dēļ. Vecās Derības laikā, kad sabiedrība vēl bija ļoti saliedēta un samērā viegli pārskatāma, neatrisināmās pretrunas bija skaidri ieraugāmas.

Tā mazie īpašumi auga augumā, to saimniekiem bija aizvien lielākas prasības, bet pirmsmonarhijas laika kausējamajā katlā tas varēja būt bīstami: saasinājās cilšu militārie konflikti, kuru dziļākais cēlonis bija cīņa par labākām zemēm un pieeju dzeramā resursiem. Tas apdraudēja nācijas identitāti. Šo procesu dokumentē t.s. Vēstures grāmatas (Jozua, Soģi, Samuēls). No plašās panorāmas top skaidrs, ka vietvalžu vara bija īslaicīga un nepastāvīga. Viņi gan varēja izvirzīt nesamērīgi lielas ambīcijas, kad “tie ēda un dzēra, un līksmojās” (1. Ķēn. 4:20), taču bez pilnvērtīgi funkcionējoša administratīvā aparāta, skaidrām zemju robežām, pārvaldības un kontroles ambiciozo kundziņu vara bija pārāk vāja.

Var uzdot loģisku jautājumu: kāpēc monarhijas apstākļos, kad jau ir izveidojies centralizētas varas mehānisms, labāk neizvēlēties ērtāku bagātības vairošanas paņēmieni, piemēram, nodokļu iekasēšanu, nevis attīstīt zemes privātīpašumu, kas var izrādīties riskants monarham? Taču, ja centralizētās pārvaldes aparāts ir vājš, tad arī nodokļu iekasēšana no izkaisītajiem ciematiem nevarēja notikt tik gludi, kā gribētos. Jo tālāk ciemats atrodas no galvaspilsētas, jo grūtāk iet ar iekasēšanu. Spilgts piemērs ir situācija vēl vakar centralizētajā valstī pēc monarha Salamana nāves. Izrādījās, ka *zem monarha greznā tepiķa ir paslaucīta kaudze neatrisinātu problēmu*, no kurām lielākā bija nevienādā nodokļu politika (1. Ķēn. 12). Pēc valdnieka Salamana nāves viņa dēls Rehabeāms gan tika iesvētīts par valdnieku galvaspilsētā Jeruzalemē, bet viņam vēl bija nepieciešama atzišana valsts ziemeļos Israēlā. Taču tur ziemeļu vecajie

uzstādīja ultimātu: “Rehabeāms devās uz Sihemu, uz Sihemu devās arī viss Israēls (..) Tad (..) visa Israēla draudze runāja ar Rehabeāmu un sacīja: “Tavs tēvs mums jūgu ir darījis smagu, bet tu tagad dari mums vieglāku šo grūto kalpošanu un smago jūgu, kādu tavs tēvs mums ir uzlicis, tad mēs esam ar mieru tev kalpot.”” Auglīgo ziemeļu iedzīvotājiem nodokļu nasta kļuva par smagu, lai nomaksātu visus valdnieka celtniecības projektus un uzturētu tuksnešaino, neauglīgo Jūdeju dienvidos.

Bībeles autors valsts sabrukumu gan skaidro ar reliģiskiem cēloņiem, jo Salamana laikā valstī bija pieļauts sinkrētisms ticības lietās. Šajā ziņā gan valdnieks bija “respektējis” savas reliģiski raibās valsts ticības spektru, bet nodokļu politikā elastīgāka pieeja neparādījās.

Jaunizceptais pusvalsts ķēniņš paklausīja padomdevējiem, kuri ieteica nodokļu slogu vēl vairāk palielināt, lai izslēgtu jebkādus iebildumus pret monarha varu. Tāpēc Rehabeāms viņiem atbildēja: “Kaut arī mans tēvs jums būtu uzkrāvis jo smagu jūgu, tad es pie jūsu jūga vēl pielikšu, proti: mans tēvs jūs pārmācīja ar pātagām, bet es jūs gribu pārmācīt ar dzeloņainām pātagām.” Jaunais kungs piedraudēja nodokļus palielināt vēl vairāk. Taču šis lēmums izrādījās liktenīgs mākslīgi salīmētajai valstij. Vienotā ķēniņvalsts sašķēlās divās daļās burtiski vienā dienā – dienvidos (Jūdejā) un ziemeļos (Israēlā): “Kad viss Israēls redzēja, ka ķēniņš neveltī tautai nekādu uzmanību [t. i., nepiekrīt nodokļus samazināt, bet, gluži otrādi, sola tos palielināt], tad tauta to izteica atbildē ķēniņam: “Kāda gan mums daļa gar Dāvidu? Un mums nav nekāda mantojuma no Isaja dēla puses. Atpakaļ savās teltīs, Israēl, bet tagad raugies tu pats uz savu namu, Dāvid!” Un Israēls aizgāja atpakaļ savās teltīs.” Valsts sabrukums vienā mirklī bija noticis fakts. Mākslīgi noklusētās problēmas izrādījās bumba ar laika degli; tikko zaudēto vienotību mēģināja uzturēt ar dzelzs dūri, ko pie pirmās iespējas steidzās nokratīt. Saņēmuši Rehabeāma atteikumu, israēļi pasludināja neatkarību no Jeruzalemes un devās uz kādu drošāku vietu grūti aizsniedzamajos ziemeļu kalnos.

Acīmredzami Vecās Derības laikā cilvēka un zemes attiecības nebija iespējams atrisināt ar patriarhālās saimniekošanas instrumentiem, jo vienas tautas (kas sāka sevi apzināties kā nāciju) sadrumstalošanās draudēja ar asimilāciju. Bet to nebija iespējams atrisināt arī ar centralizētu pārvaldi monarhijā, jo tā nevarēja pasargāt no monarha patvaļas. Šis jautājums ir antropoloģisks, jo kā vienā, tā otrā risinājumā brieda virkne sociālu problēmu modelī “zeme – tauta – Dievs”; taču ekonomiskie risinājumi antropoloģiskās problēmas nerisina. Kā redzēsīm tālāk, visai oriģināls skatījums uz šo zemes un cilvēka problēmu lasāms Jaunajā derībā, kas piedāvā radikālu atteikšanos no mantas kā personības vērtības mērauklas.

Imago Dei

Nav brīnums, ka seno israēļu attieksme pret zemes īpašumu lielās līnijās raksturota tāpat kā jebkur citur senajā pasaulē, Ēģiptē vai Divupē: visur tie, kam ir, atrodas hierarhiski augstākā pozīcijā nekā tie, kam nav. Visur vienā pusē ir valdnieki, augstmaņi, bagātie zemes īpašnieki un viņus apkalpojošā ierēdņu armija, bet otrā ir vergi, zemnieki un bezzemnieki, kam nepieder nekas. Pēdējiem atliek vien paļauties uz kungu žēlastību, jo tiesības rīkoties ar zemi un mantu ir tiem, kuriem pieder kaut kas vērtīgs. Taisnības labad gan jāsaka, ka par strādniekiem rūpējās, jo citādi nebūtu, kas laukus apstrādā. Šādi spēles noteikumi bija visos senajos Tuvajos Austrumos un ne tikai. Likumus rakstīja tie, kuriem bija īpašums un vara; likumiem bija jābūt tādiem, kas bagātos apkalpo un turpina uzturēt sistēmu. Savukārt vergi, nabagi un bezzemnieki tādā ainavā vienkārši “neeksistēja” un viņiem nebija ne mazāko iespēju mainīt savu stāvokli; vertikālā mobilitāte neeksistēja.

Taču viena lieta ir vides rekonstrukcija, ar ko nodarbojas Vecās Derības sociālais lasījums, bet pavisam cita – teksts, kas ir mūsu rīcībā. *Vecā Derība nav rakstīta no kungu pozīcijām. Kungu pozīciju tā apraksta, bet neaizstāv.* Šajā sakarībā jāmin viena nozīmīga Vecās derības teksta īpatnība, kas atklājas stāstā par cilvēka radīšanu (1. Mozus 1:26 un 2:7). No šodienas perspektīvas raugoties, šie pāris panti ir sākums Bībeles un vēlāk Baznīcas antropoloģijai jeb mācībai par cilvēku kā tādu un cilvēku viņa attiecībās ar Dievu. Bībeles valodā cilvēka rašanās ir Dieva veikta cilvēka radīšana “pēc Sava tēla un līdzības” (latīņu valodā: *imago Dei*). Te arī slēpjas Vecās Derības teksta unikalitāte. Gan senajā Dīvupē, gan Ēģiptē par “dieva līdzību” varēja uzskatīt tikai valdnieku vai kādu augstmani, ķēniņu vai varoni, puscilvēku–pusdievu. Nevienā gadījumā nebija iespējams Dievlīdzību pierakstīt kaut kādam Nīlas grāvracim vai zikurāta ķieģeļu cepējam, kura dzīvība bija pīšļu vērtībā. Tātad, stāstot par cilvēka radīšanu, Vecā derība lieto “ķēnišķo valodu”: Dievlīdzības nesējs ir ikviens cilvēks neatkarīgi no sociālā stāvokļa un vietas hierarhijā, nevis tikai augstmanis vai valdnieks (Hamilton, 1990).

Nostāšanās ikviena cilvēka Dievlīdzības pusē ir Vecās Derības praviešu pozīcija, un šis koncepts iedibināja noturīgu tradīciju. Tas nav tikai mūsdienu ekseģētu atklājums, rokoties ķīlrakstu un papirusu kaudzēs; tā ir stabila tēze. Amerikāņu pētnieks V. Bruegemans, kurš savos izteicienos ir ļoti uzmanīgs, apgalvo, ka šī pozīcija bija drosmīga – tik ļoti, ka to var saukt par destabilizējošu. Tā musina uz sociāliem nemieriem, uz dumpi pret pastāvošo kārtību; tā draud ar nepatīkšanām. No Dievlīdzības tēzes izriet, ka nekāda tālaika sabiedriskā kārtība nav Dieva dota; tā ir iztēlota, safabricēta un *uzspiesta vienas kārtas sazvērestība* sava labuma vairošanai uz citu rēķina (Brueggemann, 1994).

Tomēr, lai gan bagātos un nabagos, augstāko un zemāko kārtu šķīra gluži kā bezdibenis, kuru Vecā derība skaidri fiksē, viņi bija saistīti kā vienas sistēmas elementi, kuri viens bez otra nevarēja pastāvēt. Ne tikai tāpēc, ka zemnieki hierarhijas apakšā ražoja pārtiku, kuru ēda kungi. Mozus likums, atšķirībā no pārējiem Tuvo Austrumu likumiem, ir rakstīts ar nolūku uzturēt godprātīgu attieksmi pret nabagiem. Te ir kāds noslēpums, kas nav atminams tās pašas sociāli ekonomiskās sistēmas ietvaros, kurā šī plaīsa pastāv. Pagaidām, runājot par Veco Derību, secināsim, ka Mozus likums centās līdz zināmāi robežai savaldīt un iegrožot bagātnieku patvaļu.

Zīmīgi, ka šo senebreju Rakstiem būtiski atšķirīgo uzvaru Eiropas juristi vēlāk lika pamatā t. s. dabīgo tiesību teorijai (Vīksniņš, 1937). (Lasītājam varbūt interesanti, ka dabīgo tiesību teorija tika ciniski apspēlēta dzimtbūšanas atcelšanās likumā Vidzemē 1819. gadā, kad latvieši ieguva “personas brīvību”, bet tiesības uz zemi muižnieki paturēja sev. Šis jautājums ir plašāk aplūkojams, kas būtu cita raksta uzdevums.) Tā katrā ziņā bija opozīcija, drosmīga sacelšanās pret valdošo konjunktūru, tā ir stāvēšana straumē.

Zīmīgi arī, ka Mozus bauslība uzsvēra likuma varas realizāciju tieši tajos morālās dzīves aspektos, kuros valsts pārvaldei nebija nekādu instrumentu, kā kungu mantkārību savaldīt (tāpēc t.s. Dekalogā ir likumi “tev nebūs zagts, iekārot, apmelot” utt.). Vēl skaļāk tas izskan, kad no morāles pārslēdzamies uz sociālo taisnīgumu: “Neviena atraīne un neviens bārenis lai netiek apspiests. Ja tu tos apspiedīsi, tad tie kliegdami kliegs uz Mani, un Es uzklausīšu viņu saucienus” (2. Moz. 22:22). Šeit jau redzamas Vecās Derības morālā imperatīva konkrētās sekas. Tāpēc droši var teikt, ka Bībelei raksturīgajai attieksmei pret īpašumu galvenais ir kopīgā labuma, labklājības un ilgtspējas resurss – citiem vārdiem sakot, cilvēka vērtību nosaka nevis manta, kas viņam pieder (kā “pagāniem”), bet tas, kādu attieksmi cilvēks pret viņam piederošo mantu izrāda. Bibliskās likumdošanas pamats ir nevis mantas daudzums, bet turīgā

īpašnieka attieksme gan pret to, kas viņam pieder (un to, ko viņš ar šo mantu dara), gan pret tiem, kuriem nekādas mantas nav. Tas ir sabiedrības locekļu līdzatbildības un solidaritātes kritērijs. Bagātnieku tiesības tiek definētas ciešā korelācijā ar tiem, kuriem nekā nav, jo ikvienam cilvēkam, kas nes sevī Dievlīdzību, viņa dabīgās tiesības nav atņemamas un tās aizsargā Visaugstākā Autoritāte.

Taisnības imperatīvs

Līdz ar to būtiski mainās bibliskā diskursa ass. Tā vairs negrozās ap to, kā vairot un pārvaldīt īpašumu, bet gan, kā modelēt sabiedrību, kuras locekļus vieno nevis kārtas sazvērestība, bet nepieciešamība savaldīt tos, kuriem īpašums ir galvenais viņu nozīmes un varas pamats. Kā savaldīt, Ē. Fromma vārdiem runājot, “pieaugušo, infantilo zīdaini, kuram visu laiku vajag knupi, ko zīst”? Bībeles naratīva centrā izvirzās jautājums par cieņu, atbildību un arī līdzcietību pret pazemoto un cietēju. Tas noved pie ciniski augstprātīgo un netaisni ieņemto sabiedrisko institūciju kritikas.

Bībeles pamatteksts, kas raksturo kritisko attieksmi pret mantīgajiem, protams, ir Iziešana no Ēģiptes jeb Exodus (2.–5. Mozus). Šis teksts satur kopā Veco un Jauno Derību kā mugurkauls cilvēka ķermeni. Ap šo sižetu kārtojas praktiski visi Vecās un Jaunās derības galvenie notikumi. Iziešana ir paradigmatisks notikums. Ne velti pie tā apelējuši gan visu krāsu un kārtu anarhisti, kuriem Bībeles piesaukšana likusies svarīga, gan tie sociālo utopiju sacerētāji, kurus varētu ietvert kopīgā jēdzienā “atbrīvošanas teoloģija” (Gutierrez, 1988). Šajā naratīvā Jahve ir vergu atbrīvotājs. Viņš nostājas to pusē, kuri atrodas sabiedrības hierarhijas pašā apakšā, – tie ir israēļu vergi Ēģiptē –, un noslīcina jūrā tos, kuriem šajā zemē, šķiet, piederēja viss: zeme, vergi, piramīdas, sfinksas, sievietes un zelts. Vakardienas vergi izgāja cauri Niedru jūrai sausām kājām, bet ēģiptiešu greznie kararati noslīka ar visiem bruņu zirgiem. Tas nebija etniskais konflikts (šādu vispārinājumu nevarētu izdarīt), tas bija sociālais konflikts, jo šajā stāstā pēc būtības tiek risināts jautājums par varenos attieksmi pret beztiesīgajiem vergiem. Dieva iejaukšanās notikumu gaitā ir dinamiska. Mūsu acu priekšā notiek apvērsums: tas, kurš bija bagāts, nokrita zemē un noslīka smirdīgās dūņās, bet tas, kurš bija nabags, ieguva brīvību un devās uz zemi, kur “piens un medus tek”. Kā rāda, piemēram, 82. psalms, šī ir Bībeles caurviju tēma: “Spriediet tiesu nabagam un bāriem, gādājietaisnību vārgajiem un trūcīgajiem! Glābiet mazos ļaudis un nabagus, atsvabiniet viņus no bezdievju rokām!” (Ps. 82:3-4 u. c.)

Autora skatījumā Jahves būtība atklājas spējā iejaukties un mainīt vēsturi. Jahve ir Dievs, kurš valda pār vēsturi. Sociālā lasījuma valodā tas nozīmē, ka attieksme pret privātīpašumu tiek pārskatīta atšķirīgi no pagāniem Ēģiptē un Divupē. Israēļiem privātīpašums nav personas nozīmīguma kritērijs – tas nav viņu zīdāmais knupis. Eksaltēta sajūsma par mantu tiek nomainīta ar ironiju, pat sarkasmu (līdzīgi Ēdenes dārzā pirmie cilvēki, kuri gribēja būt “kā Dievs”, ieraudzīja savu apkaunojošo kailumu). Lasītājs tiek sagatavots atziņai, ka mantas sadale nedrīkst būt atkarīga no iesēšanās siltajā ķeizara krēslā, jo tajā noskatās visuredzošā Jahves acs. Viņš savukārt alkst pēc taisnības, jo Viņš “ir taisnīgs Dievs un Savu godu citam neatdod” (Joz. 24:19 u.c.). Viņš panāk savu gribu pat cilvēkiem nesaprotamā, brīnumainā veidā. Šāds naratīvs ikvienā sociāli aktīvā kontekstā skan intriģējoši un valdošajai kārtai pagalam neērti. Jebkurā gadījumā tajā ir kritiskas opozīcijas potenciāls.

Nav nejaušība, ka tas izlasāms arī Jaunās Derības sākumā, Dieva Dēla Piedzimšanas pasludinājumā, kad eņģelis Gabriēls uzrunā Jaunavu Mariju. Jaunā Derība nāk ar Kristus Apsolījuma piepildīšanos, jo tauta, kas “staigā tumsībā, ieraudzīs spožu gaismu” (Jes. 9:1). Tā Kunga eņģelis saka: “Viņš darījis varenus darbus ar Savu

elkoni un izklīdinājis tos, kas ir lieli savā sirdsprātā. Viņš varenos nogāzis no augstiem troniem un paaugstinājis zemos. Izsalkušo Viņš pildījis ar labumiem, un bagātos Viņš atstājis tukšus.” (Lk. 1:51-53.) Alternatīvas tiek sakārtotas krasā kontrastā, ko kāpina darbības vārdi: “izklīdinājis”, “nogāzis”, “atstājis tukšus” – un “paaugstinājis”, “pildījis ar labumiem”. Šī alternatīva vijas cauri visai Kristus sludināšanai. Atcerēsimies kaut vai solidaritātes imperatīvu Mateja ev. 25:45: “Patiesi Es jums saku: ko jūs neesat darījuši vienam no šiem vismazākajiem, to jūs arīdzan Man neesat darījuši.”

Padzišana un zemes meklēšana

Visām Vecās derības kaislībām ap zemi ir viens paradokss kopsaucējs. Zeme gan ir tā, kas “mums pieder” – bet arī “mēs piederam zemei”. It kā zeme ir inerts objekts, tomēr Vecās derības autora skatījumā zeme nepastāv pati par sevi; aiz zemes vēl ir tiesības to apdzīvot, un šīs tiesības piešķir Dievs. Svētajā karā, par ko stāstīju iepriekš, šīs tiesības tika izcīnītas ar zobenu, bet jautājums paliek: vai tiesības apdzīvot zemi kaut ko būtisku nozīmē arī dvēseles glābšanai? Tā ir asiņainā stāsta otrā puse. Jo var taču būt, ka dvēseles glābšana nemaz nav saistīta ar zemi, ar saimnieka apziņu, ar piederību “senču mantojumam”, ar atbildību, ar ekoteoloģiju un galu galā visas planētas ilgtspēju? Citējot Rakstus, kristieši provokatīvi mēdz teikt: “Mūsu piederība ir debesis, jo ir teikts, ka zeme satīsies kā ritulis un sadegs, un ko tur līdz dzimtene?... Vai tad glābšana tiešām ir saistīta ar zemes lietām?” Un vēl: *kur īsti meklēt sākumu morālei un ētikai, ja ne no attiecsmes pret zemi? Varbūt zemes tiesības un debesu valstības tiesības ir cieši saistītas?*

Lai man nepārmestu uzmācīgu moralizēšanu, vēlreiz atgādināšu par lūzumu Vecās derības naratīva attiecsmē pret zemi. Vispirms līdz 1. Mozus grāmatas 11. nodaļai tiek stāstīts par cilvēka “ielikšanu” dārzā (zemē) un izdzīšanu no tās. Tur pirmie cilvēki Ādams un Ieva, pēc viņiem slepkava Kains un viņa upuris Ābels, Noa un pirmo cilvēku dzimta, visbeidzot arī Bābeles torņa celtnieki dīvainā kārtā darīja visu iespējamo, lai tiktu padzīti no savas zemes un izklīdināti pa pasauli kā “tekuļi un bēguļi” bez dzimtenes (1. Moz. 4:12). Bībeles stāsts ir centrēts ap to, kā cilvēku ļaunums, iedomība un savtīgums ierosina padzīšanu no zemes (Von Rad, 1962). Pirmā slepkavas Kaina izmisums, šo lāstu dzirdot, bija tik liels, ka viņš lūdzās nāvi!

Otra šī naratīva daļa ir 1. Moz. 12.–50. nodaļu stāstā par pirmo patriarhu Abrahāmu un viņa dzimtu. Abrahāms, kuram arī nebija savas zemes, devās ceļā, lai savu zemi iegūtu. Viņš ir tas cilvēks, kurš neatlaidīgi centās pagriezt destruktīvo haosu pretējā virzienā. Vecās derības valodā tas ir stāsts par savas zemes meklēšanu, kuru “Dievs man parādīs”. Tādējādi šī naratīva divas puses ir padzīšana, kuras sekas ir Kaina (t.s. kainītu dzimtas) augsti tehnoloģiskās civilizācijas kosmopolītisms bez vēstures kompasa vienā pusē, un *neatlaidīga savas zemes meklēšana, savas piederības zemei apliecināšana*, otrā t.s. setīti). Tāda ir Vecās Derības “zemes teoloģijas” ass. Vecās derības tekstā šī ass kompakti aprakstīta 1. Moz. 4.–5. nodaļā, salīdzinot Ādama un Ievas dēlu Kaina un Seta dzimtas.

Patriarhs Abrahāms ir ne vien mūsu “ticības tēvs”, kā viņu nosauca apustulis Pāvils, bet arī Kaina lāsta izpircējs – cilvēks, kurš parādīja pasaulei, ka *bez savas zemes cilvēks ir nožēlojams mankurts, cilvēks bez atmiņas*. Vakardienas ekonomiskais migrants Abrahāms nonāca līdz apjautai, ka piederība savai zemei ir līdzvērtīga Dieva aicinājumam – un otrādi, tāpēc viņš devās ceļā, atsaucoties lielajam aicinājumam. Tāds skaidrojums atbilst Vecās Derības stāstam par Abrahāma aicināšanu (viņu tajā laikā vēl sauca par Ābrāmu): “Tas Kungs sacīja uz Ābrāmu: “Izej no savas zemes, no savas cilts un no sava tēva nama uz zemi, kuru Es tev rādīšu. (..) Ābrāms izgāja, kā

Tas Kungs to viņam bija sacījis. (..) Bet Ābrāms, izejot no Hāranas, bija septiņdesmit piecus gadus vecs” (1. Moz. 12:1-4). Paplašinot interpretāciju, cilvēka dzīve norit starp zemes zaudēšanu un cenšanos to atgūt, starp sakņu atciršanu un iesakņošanos vēlreiz. Šo dialektiku nav lieki uzsvērt arī mūsdienās. Tā atgādina par Sprīdīti, kurš devās meklēt laimi svešumā un atgriezās mājās – nevis kā dotās, bet paša atrastās un izprastās; starp pazaudēto dzimteni un neatlaidīgo ticības cīņu, lai varētu tajā atgriezties un dusēt pie tēviem. *Atsaukšanās aicinājumam atspoguļo bibliisko izpratni par personības tapšanas procesu*, un vienlaikus tā ir radikāla attieksmes maiņa pret īpašumu un mantu, kas nav un nevar būt personības pamats.

Šāds Vecās Derības izklāsts lasītāju, iespējams, noskaņo uz domām, ka dvēseles glābšana ir kas tāds, ko obligāti jāsaista ar dzimtenes apziņu un ar senčiem - un lasītājs nebūs kļūdījies. Varētu teikt arī, ka bibliskajā izpratnē dvēseles glābšana nav atrauta no piederības savai zemei. Šī vārda plašākajā nozīmē tā ir dzimtene, valoda, tie ir vecāki utt. Laika izteiksmē zeme, senči, vēsture var šķist pagātne, kas atur no virzīšanās uz priekšu, un kavēkļi, kā zināms, draud ar stagnāciju un garīgu nāvi. Turpretī Jaunā Derība māca, ka “ticība ir stipra paļaušanās uz to, kas cerams” (Ebr. 11:1), tātad uz nākotni, un ticība ir pestīšanas ķīla. Šī nākotne sauc un aicina, tā liek kritiski izturēties pret sasniegto un kāpt pāri savam nespēkam. To apzinoties, pazīstamais Vecās Derības izpētes klasiķis Gerhards fon Rads raksta, ka Abrahāma aicināšana 1. Moz. 12:1 iezīmē radikālu intereses zaudēšanu par vēsturi: “Tas Kungs sacīja uz Ābrāmu: “Izej no savas zemes, no savas cilts un no sava tēva nama uz zemi, kuru Es tev rādīšu [nākotnes izteiksmē]” (Turpat). Dieva pavēle viennozīmīgi izrāva Abrahāmu no pagātnes un iecēla viņu jaunā vēsturē, kas fokusēta uz nezināmā iegūšanu nākotnē. Citiem vārdiem sakot, Abrahāma personības centrs tika pārcelts uz zemi, kurp viņš dodas (Brueggemann, 1977). Taču - vai ārpus dzimtenes? Tas, izrādās, ir gan grūtību, gan jaunrades un atklājumiem bagāts ceļš. Tā ir jauna vēstures izpratne – ne vairs tā, kas māca skatīties atpakaļ. Gluži kā rakstīts Vēstulē ebrejiem: “Šeit mums nav paliekamas pilsētas, bet mēs meklējam nākamo.” (Ebr. 13:14). Tā ir apgrieztā perspektīva, kas tālumā esošo rāda daudz lielāku par to, kas atrodas tepat deguna galā. Debesis ir augstākas un tīrākas par desu deguna galā. Atšķirībā no lineārās perspektīvas apgrieztajā perspektīvā visas taisnās līnijas, visi ceļojuma vektori krustojas nevis kaut kur tālumā, bet pašā cilvēkā. Šie jautājumi savukārt ir kristīgās askētiskās uzmanības lokā, bet ceļa metafora ir Zaudētās Paradīzes Atgūšana. Iespējams, pati spēcīgākā cilvēka garīgās dzīves metafora ir Redzējums, ko pierakstījis ap. Jānis: “Es redzēju jaunas debesis un jaunu zemi, jo pirmā debess un pirmā zeme bija zudusi, un jūras vairs nav” (Jņ. atkl. 21:1). Ar atziņu, ka “viss ir tapis jauns” (2. Kor. 5:17), sākas Debesu Valstības iegūšanas vēsture, un, atšķirībā no Bābeles torņa, šajā ceļā notiek nevis izkaisīšanās, bet savākšanās. Zemes naratīvs Jaunajā Derībā kulminē ar atsaukšanos Dieva Aicinājumam. To sevišķi svarīgi atgādināt mūsu dienās, kad klaji un nekaunīgi notiek ciniska kultūras un tradīciju noliegšana (angļu val. *cancel culture*)

Manta sirdī

Attieksme pret zemi, tāpat kā pret mantu vispār, strauji mainījās Baznīcas tradīcijā jau pirmajos gadsimtos. Senatnē manta tika uzskatīta par personas svarīguma rādītāju, bet līdz ar Kristus Evaņģēliju sākās *mantas un īpašuma kā personas svarīguma kritērija noraidījums*. Noslēdzot piedāvāju nelielu ieskatu viena no patristikas agrīnajiem domātājiem sv. Aleksandrijas Klementa (apm. 150–apm. 215) homīlijā (sprediķī, uzrunā) “Kurš no bagātņiem var tikt pestīts?” (Skat: Clemens

of Alexandria, 1995). Homīlijā analizēts Evaņģēlija stāsts par Jēzus sarunu ar bagāto jaunekli (Mk. 10:17-31, Mt. 19:16-30, Lk. 18:18-30). Bagātais jauneklis, izpildījis visus bauslības priekšrakstus, vērsās pie Jēzus ar jautājumu, kas viņam vēl būtu jādara, lai iemantotu debesu valstību (t. i., tādu zemi, kādu dzinās atrast Abrahāms). Acīmredzot pat pēc visu Mozus likumu izpildīšanas (pat pieņemot, ka tas ir iespējams) viņam nebija gandarījuma, ka viņš ieguvis apsolīto.

Šis teksts Evaņģēlijos ir viens no radikālākajiem, kas saistīts ar attieksmi pret mantu un tās vērtību. Jēzus, redzēdams viņa apmulsumu un nevēlēšanos atteikties, saka: “Vieglāk ir kameļim izlīst caur adatas aci, nekā bagātam ieiet debesu valstībā.” Klēmenta interpretācija tikusi apstrīdēta (Fr. James Blomeley; King), līdz pat viedoklim, ka viņš varētu būt izmainījis teksta nozīmi, jo: “Kas viņam lika novērsties un aiziet no Skolotāja, aizmirst savu lūgumu, atmest cerību, dzīvību, ko viņš vēl nupat tik dedzīgi meklēja? – Pārdod savu mantu! – Un ko tas nozīmē? [Jēzus] viņam neliek, kā daži domā, atteikties no visa, kas viņam pieder, bet izmēzt no savas dvēseles visu, kas liek pieķerties mantai, atteikties no sajūsmināšanās par to, atbrīvoties no patoloģiskas kaislības uz mantu, no raizēm, kas ir cilvēka esamības ērkšķi, kuri saēd dzīvības sēklas.” Askētiskais ideāls, atteikšanās no mantas uz zemes, “kur kodes un rūsa to maitā un zagļi zog un rok”, nav izpildāms burtiski. Bet kā mantu izmēzt no savas sirds? Ko tas īsti nozīmē? Manta, izrādās, ir tikai pushēda – daudz grūtāk ir atteikties no pieķeršanās mantai. Tāpēc Klements, iespējams, mīkstināja askētikas radikālo prasību, lai ar savu kategoriskumu neatbaidītu turīgos kristiešus no iesaistīšanās draudzē, tomēr pavēršot askēta skatienu uz to, kas notiek cilvēka dvēseles tumšajos dziļumos. Daudzi, lūk, atsakās no savas mantas bez kāda ieguvuma Dieva priekšā, ja viņu apziņā saglabājas kaislība uz mantu. *Kāda jēga atteikties no mantas fiziski, ja pēc atteikšanās pats vēlāk nožēlosi?* No mantas atteicās lielie tuksneša tēvi sv. Antonijs Lielais, sv. Makārijs Lielais un neskaitāmi citi. Tā nav nekāda askēze, ja cilvēkam Dieva priekšā no tā nav nekāda labuma. Viens no izcilākajiem Baznīcas tēviem sv. Jānis Zeltamute rakstīja, ka pat nabagi var tikt pazudināti, ja viņos ir ieperinājusies skaudība un pieķeršanās bagātībai. Tu vari būt pavisam nabags, bet vienalga palikt bagāts – un otrādi.

Epiloga vietā

Zemes piederības tēma Vecajā derībā ir plaša un sazarota. Vispirms tas ir jautājums par iztiku, par pieeju ūdens avotiem un leknām ganībām, galu galā par pieeju Vidusjūrai, kur izsenis atradušās ērtas ostas tirgotāju kuģiem, kuri devās uz Ēģipti, Mazāziju, Itāliju un Grieķiju. Izraēla kā smilšu grauds starp diviem dzirnakmeņiem, Divupi un Ēģipti, ir tikusi malta un drupināta, un karu cēlonis vienmēr ir bijis tas pats – zeme un tās izdevīgais novietojums.

Taču Vecā Derība laika gaitā ir apaugusi ar teoloģiskiem uzslāņojumiem, un šie uzslāņojumi ir jāskata kā daļa no dinamiska procesa. Tieši to piedāvā senā teksta sociālais lasījums. Tas ir vēstures dokuments cauri gadsimtiem. Proti, *zeme ir Dieva dāvana savai izredzētajai tautai, bet mankurts to atstāj un dodas meklēt lielāku algu*. Tiesības apdzīvot doto zemi ir atkarīgas nevis no karaspēka un bruņošanās, kā sākumā likās, bet no kalpošanas Dievam “garā un patiesībā”. Tiesības apdzīvot zemi ir tā atspere, kas Vecās derības zemes naratīvu dzen uz priekšu. Kam pieder šīs tiesības? V. Brugemans nekļūdās, rakstīdams, ka zemes jautājums ir bibliskās teoloģijas centrālā tēma.

Lai šo zemes jautājumu atrisinātu atbilstoši Bībeles garam, ir jāpatur prātā galvenā ass, ap kuru viss griežas. Izmantojot Ē. Fromma noformulēto dilemmu “būt

vai krāt mantu”, redzams, ka Vecā derība virzās prom no mantas daudzuma kā cilvēka vērtības rādītāja uz tikumisku attieksmi pret īpašumu. Šī atbilde sāka skanēt Vecās derības sākuma lappusēs vispirms kā šaubas par bagātības noturību, pēc tam kā kritiska attieksme pret likumiem, kuri tikuši rakstīti bagāto interesēs.

Tas liek lasītājam atgriezties pie bibliskā cilvēka radīšanas stāsta, un visa centrā ievirzās bibliskās antropoloģijas imperatīvs. Ārpus tā nav atrisināms neviens teoloģijas, t. sk. zemes jautājums. Atšķirībā no citu Tuvo Austrumu tautu mītiem, Vecā derība stāsta, ka ikviens cilvēks ir radīts pēc Dieva tēla un līdzības. Pirmajā brīdī vienkāršā, šķiet, pat naivā tēze iegūst aizvien lielāku vērienu sociāli antropoloģiskajā perspektīvā. Ja jau pastāv augstmaņu kārtas sazvērētība, tad sabiedriskā iekārta ir cilvēkam kā Dievlīdzības nesējam naidīga. Tas ir Vecās derības praviešu sludināšanas fokuss un pamats.

Šo attieksmi pārmantoja Baznīcas Tradīcija, kuras sākums ir askētiskas pirmajos gadsimtos izplatītā prasība Dieva meklētājiem atteikties no mantas: tieši tāpat kā Jēzum nebija nekā, tā arī askētiem nedrīkst piederēt nekas. Taču ne jau atteikšanās no mantas te ko atrisina, ja dvēselē saglabājas mantkārības kaislība. Meklējamā “paliekamā vieta” nav ģeogrāfisks punkts uz zemes zem saules, bet Dievlīdzība cilvēkā, kas tiek svētīta ar tiesībām apdzīvot namu. Šajā namā ir logi uz četrām debess pusēm – uz pagātņi un nākotņi, uz leknām ganībām un tuksnesi, un šī nama istabā ir Kristus Galds.

BIBLIOGRĀFIJA

- Allen T. (2007). Property as a fundamental right in India, Europe and South Africa. *Asia-Pacific Law Review*, Vol. 15, No. 2, pp. 193–218.
- Aristotelis. *Valstslietas (Politika)*, V, I.
- Baznīcas sociālās mācības kompendijs (2019) Rīga: Vox Ecclesiae (Sadaļa “Labumu piešķirums visiem un privātipašums, 176, 177).
- Blomeley J. The Rich Young Ruler. Pieejams: <https://orthochristian.com/75838.html>;
- Boer R. (2015). *The Sacred Economy of Ancient Israel*. Westminster John Knox Press.
- Brueggemann W. (1977). *The Land*. Philadelphia: Fortress Press, p. 3, 18.
- Brugemann W.A. (1994). *Social Reading of the Old Testament: Prophetic Approaches to Israel's Communal Life*. MN: Fortress Press, pp. 224–225, 276.
- Clement of Alexandria's Quis Dives Salvetur. Pieejams” https://www.academia.edu/40130012/Widening_the_Eye_of_the_Needle_The_Peculiar_Edition_of_Mark_10_17_31_in_Clement_of_Alexandrias_Quis_Dives_Salvetur (King D. M. Widening the Eye of the Needle: The Peculiar Edition of Mark 10:17-31).
- De Vaux R. (1997) *Ancient Israel: Its Life and Institutions*. Grand Rapids: William B. Eerdmans. Publ. Co., pp. 65–74; 139–143.
- Diakonoff I. M (1975). The Rural Community in the Ancient Near East. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18(2), pp. 121–133.
- Dišlers G. (2012). Three Whales on Whom the World Rests: God, Creation and Symbols. In *Latvijas Kristīgās Akadēmijas Zinātniskie Raksti. Klimata simboli teoloģijā un mākslā*. Jūrmala: Latvijas Kristīgā Akadēmija, 3. sēj., 15. lpp.
- Dišlers G. (2022). Ģimene, zeme un Dievs – trijstūris Vecajā derībā. Pieejams: <https://telos.lv/gimene-zeme-vecaja-deriba>
- Fromm E. (2012). *To Have or to Be?* London, NY: Bloomsbury. (Reprint).

- Gilbert. Land Rights as Human Rights. Pieejams: <https://sur.conectas.org/en/land-rights-human-rights/>
- Gutierrez G. A. (1988). *Theology of Liberation: History, Politics, and Salvation*. NY: Orbis Books.
- Hamilton V. P. (1990). *The Book of Genesis, Chapters 1-11*. Grand Rapids: William Eerdmans Publ. Co., pp. 135, 159.
- Hopkins D. C. (1985). *The Highlands of Canaan: Agricultural Life in the Early Highlands*. Sheffield: Almond.
- Kark R., Grossman D. The communal (*musha'*) village of the Middle East and North Africa Introduction. Definitions and Concepts. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/268870596_The_communal_musha%27_village_of_the_Middle_East_and_North_Africa_Introduction_-_Definitions_and_Concepts
- Knight D. A. (2011). Law, Power, and Justice in Ancient Israel, *Library of Ancient Israel*. Louisville, KY: Westminster John Knox, pp. 122–123.
- Lemche P. N. (1984). Israel in the period of the judges. The tribal league in recent research”. *Studia Theologica: Nordic Journal of Theology*, Vol. 38, Is. 1.
- Massey J. E. (1994). Reading the Bible from particular social locations: An introduction. Pieejams: <https://ixtheo.de/Record/1588977781>.
- Niditch S. (1963). *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence*. NY: Oxford Univ. Press, pp. 28–90.
- Pareizticīgās Baznīcas sociālās koncepcijas pamati (2009). *Jūrmala: Latvijas Kristīgā Akadēmija*, 108. lpp.
- Plant R. (1993). Land rights in human rights and development: introducing a new ICJ initiative, *International Commission of Jurists Revue*, Geneva, No. 51, 1993, pp. 10–30.
- Ritenour S. Five Ways the Bible and Economic Principles Are Connected. Pieejams: <https://tifwe.org/five-ways-the-bible-and-economic-principles-are-connected>
- Sasson A. (2010). *Animal Husbandry in Ancient Israel: A Zooarchaeological Perspective on Livestock Exploitation, Herd Management and Economic Strategies*. London: Equinox.
- Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/705>
- United Nations Human Settlements Program (UN-Habitat). 2008. *Secure land rights for all*. Nairobi, Kenya: UN-Habitat; Global Land Tool Network (GLTN).
- Von Rad G (1962). *Old Testament Theology*, Vol. 1. NY: Harper and Brothers, pp. 154–156.
- White L. (1964). *Medieval Technology and Social Change*. London, NY: Oxford Univ. Press.
- Vīksniņš N. (1937). *Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē*. Rīga: Autora izd.
- Zemes pārvaldības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/270317-zemes-parvaldibas-likums>
- Совместима ли любовь к Родине с любовью к Богу? Pieejams: <http://www.pravoslavie.ru/95011.html>.

“Earth and Heaven”, and vice versa:

Opportunity of the social reading of the Old testament

Article for the first time offers insight in the social reading of the Old Testament, introduced by the American theologian W.Brueggemann in seventies - eighties of the last century. The approach gives step-by-step reconstruction of OT times and history of development of social ideas and social institutions by of the Biblical text. On this background theological ideas are described in vivid dialogue with development of society. The article describes deeply personal relationships with land, impact of the private and communal land ownership towards personality, family and nation in general.

Key words: land inherited, community, personal freedom, (cancel) culture.



Mg. philol., Mg. theol. **Guntis Dišlers**

Docents Eiropas Kristīgajā Akadēmijā.

Assistant prof. at European Christian Academy.

E-pasts: biblioteka@kra.lv